

"גרינינקע ביימעלעך" – ההתחלה לתולדותיו של עיתון ילדים בפולין

עדינה בר-אל

"דער יוד" בעריכת י.ה. רבניצקי.⁵ לשיר זה היו שני חלקים, האחד בן המישה בתים והשני בן שני בתים. השיר מתחיל במילים: "עס האָט מיך פאַרפלאַנטערט... שתרַגומו בעברית "הסתבכתי...". אחר כך הפריד ביאליק את החלק השני מתוך "גרינס" לשיר בפני עצמו, המתחיל במילים "אונטער די גרינינקע ביימעלעך" שתרַגומו בעברית ידוע כ"תחת העצים הירקרקים".⁶ דב סדן, שהצביע על עובדה זו של חלוקת השיר "גרינס" לשניים,⁷ ציין ש"עס האָט מיך פאַרפלאַנטערט...". היה ניסיון של ביאליק לכתוב שיר טבע, כפי שהוא נראה בעיני ילד; ו"אונטער די גרינינקע ביימעלעך" הוא המנון אהבה לילדי ישראל. את שני השירים תרגם לעברית אהרון צייטלין⁸ (מבלי לציין שהם היו פעם שיר אחד). הוא הצביע על הקושי בתרגום שיר זה לעברית בגלל צורת ההקטנה. גם סדן, שספר שמונה עשרה הקטנות של שמות עצם ותארים בשיר בן 16 השורות, מציין: "... ושיר זה ודאי שניתן לומר בו, כי צרכו וכרחו להכתב בידיש בלבד מסתבר מאליו."

ביאליק עצמו, כמשורר, לא היה פופולרי בעתון ג"ב וגם לא ב"דער חבד", עתון לנוער של אותו עורך, שלמה בסטומסקי. בג"ב הגדון כאן (1915-1914) אין כלל שירים של ביאליק. יצירות ספורות משלו, פחות מחמש, פורסמו בשני עתונים אלה במשך השנים. הסיבה לכך היא, כנראה, שביאליק כתב את רוב שיריו בעברית ולא ביידיש,⁹ אולם הכותר והמוטו מתוך שירו נשארו עד סוף קיומו של ג"ב ב-1939. גם כשהתכוונו בשנה זו לשנות את האיור על הכריכה, השאירו בהצעה החדשה את המוטו ללא שינוי.

צייטלין ציין ששיר זה מבטא געזעצים לילדות, "שיש בו משהו משל שירי ערש עממיים, להבלטת ההתרפקות על הילד ועולם הילד". כאמור, יש במוטו שתי שורות ראשונות ושתיים אחרונות של השיר (מחולקות כל אחת לשתיים). בשורות הביניים, שאינן מצוטטות, יש התמקדות של המשורר בעיניהם של הילדים, הנוהות אחר הציפורים במעופן ומשקיפות גם אל יום האתמול, אל "געכטיקע טעג". ואולי יש פה רמז לביטוי ביידיש "אָ געכטיקע טאָגן" ורמז לנטייה של הילדים לעבור מדי פעם לעולם הרמיוז.¹⁰ במוטו נראה שהכוונה היא להדגיש את קהל הקוראים המיועד: "שלמה'לאַך" ו"משה'לאַך" שהם "יודישע קינדער'לאַך", ואולי ב"שפילן זיך" לרמוז לבילוי בשעות הפנאי בקריאת העתון. אך מובן ששורות אלו מביאות את הקורא בהן להיזכר בשיר כולו, שהוא אכן, כדברי סדן, המנון אהבה לילדי ישראל.

תקופה ראשונה: 1915-1914

העתון החל לצאת לאור כנראה בזכות פעילותה של חברת "מפיצי השכלה" (להלן חמפ"צ), שמרכזה היה בפטרסבורג ובראש הסניף הווילנאי עמד ד"ר צמח שבר. החברה, שנוסדה ב-1863, פעלה בשטחי תרבות וחינוך שונים,

הניסיון הראשון לפרסם עתון לילדים ביידיש נעשה ב-1912-1913 בוורשה. שם העתון היה "פארן קליינעם עולם" (עבור קהל הקטנים), והיה מוסף של ה"אידישער וואָך". העורך היה יוסף הפטמן.¹

"גרינינקע ביימעלעך" (להלן ג"ב) היה העתון הראשון ביידיש לילדים, שהופיע בקביעות במשך שנים ארוכות,² ומגיליון 2 היה תת הכותר: "צוויי-וואַכענטליכער אילוסטרירטער קינדער-זשורנאַל" (דו שבועון מאויר לילדים). ואכן, כמעט בכל עמוד יש אלמנט חזוטי נוסף לטקסט: רישומים בשחור לבן המתאימים לנושא הטקסט, וכן סדרות של איורים, שנראים כאילו נלקחו מספרים, ששימשו מקור לטקסטים. בעתון יש גם מספר איורים החתומים ע"י האמנים, בנייהם: שישקין, ולאדימירסקי ושוסטר.

על הכריכה יש איור של שלושה ילדים הבושי כובעים, המבלים זמנם בשיחה מתחת לעצים. מרחוק נראית חבורת ילדים משתובבת. המקום - גדת נהר או אגם. למעלה משמאל מובאות השורות הבאות מתוך שיר של ביאליק:

"אונטער די גרינינקע
ביימעלעך
שפילען זיך משה'לאַך
שלמה'לאַך.....
.....
אוי, מיר זאָל זיין יודישע
קינדער'לאַך
פאַר אייערע כשר'ע
אויגעלאַך!
ח.ג. ביאליק

ובתרגום בעברית:

"תחת העצים הירקרקים / משחקים להם משה'לאַך, שלמה'לאַך ...
אוי, שכה תהיה לי, ילדים יהודים / כפרה עבור עיניכם הכשורות".
ג"ב ראה אור מ-1914 עד 1939, עם שתי הפסקות גדולות באמצע. לראשונה ראה אור ג"ב כדו שבועון בין פברואר 1914 ליוני 1915. בתקופה זו יצאו לאור 22 גיליונות בהוצאת "ווילנער פערלאַג" של בוריס קלצקין.³

הכותר והמוטו

כאמור לעיל, הכותר והמוטו על הכריכה נלקחו מתוך שירו של ביאליק המתחיל במילים "אונטער די גרינינקע ביימעלעך...". המוטו הורכב משתי שורות ראשונות ושתי שורות אחרונות משיר ידוע זה, שהפך לשיר עם וחברו לו מספר לחנים.⁴

מסתבר ששיר זה היה במקורו חלק משיר אחר, ארוך יותר, שפורסם לפני כמאה שנה. בשנת 1901 התפרסם שיר של ביאליק בשם "גרינס" בעתון

גרנינקע בויעלאך

אונטער די גרנינקע
בויעלאך
שפילען זיך משה' לאך
שלמה' לאך

אוי, מיר זאל זיין זנדישע
קערעלאך,
פאר אייערע כשר'ע
אויגעלאך!

ח.נ. ביאליק

צוויי-וואכענטליכער אילוסטרירטער קינדער-זשורנאל.

אינהאלט:

- דער בויא — יצחק קאווסקי
- משה רבינו — בנה"ז.
- העלדעלע מוזיק — יודלי יפה.
- אין ניס — ש. ראבינזאן.
- א בארישער הלום — פרץ הירשביין
- ועס כענס רינג — פ. היילבערן.
- דער גליקלאכער קעניג — פ. פ. פאראזאווסקי.
- מצרים — ש. פ.
- רעבוס, רעטענישען, אילוסטראציעס, בילדער.

4. מארט 1914
ווילנער פערלאג פון ב. א. קלעצמאן.

"גרנינקע בויעלאך" מן השנה הראשונה, 1914

של ליטא רצה להעביר לרשותו את מוסדות החינוך והתרבות בעיר. ¹⁸ קאנדאן מציין את התקופה הקצרה הזו לחיוב, תקופה בה נהנו בתי הספר מתקציבי ממשלתי. תפקיד העורך ניתן לטשארגני, כנראה בזכות הרקע הקומוניסטי שלו. באותו חודש, אפריל 1919, כבשו הפולנים את וילנה והחלו מאורעות דמים. ההיילים הפולנים התעללו ביהודים, היכו, אסרו וירו למוות בעשרות אנשים. מובן שהעתון לא המשיך לצאת לאור בהוצאה זו ועם עורך זה עקב שינויי השלטון והאירועים.

תקופה שנייה - 1919-1922

ג"ב חידש את הופעתו בדצמבר 1919, בעקבות כנס שהתקיים בוורשה באוקטובר אותה שנה. בכנס זה נעשה ניסיון ראשון לאחד את כל מוסדות החינוך בידיש. השתתפו בו נציגים שונים, הן מורים והן פעילי מפלגות. באותו כנס הוחלט בין השאר גם על חידוש ג"ב. ¹⁹ מכאן נובע, שבניגוד לגיליונות שראו אור ב-1914-1915, ויצאו ביוזמת סופרים ועסקני תרבות ("החברה למפיצי השכלה", הוצאתו הפרטית של קלצקין), הרי משנת 1919 ועד הסוף, שנת 1939, היוזמה להוצאת העתון והקו המנחה שלו נקבע על ידי מורים ופעילי מערכת החינוך היידיש ציש"א. ²⁰ אולם הוצאתו הפרטית של קלצקין לא יצאה מן התמונה וחלק מהגיליונות של העתון המהודש הודפסו בבית הדפוס שלו, ברחוב קליין סטפן. מאחר שהעתון ראה אור כחצי שנה לפני כנס היסוד של ציש"א, גראה שלקלצקין היה תפקיד חשוב בחידוש הופעת העתון בדצמבר 1919. הנחה זו נתמכת בעובדה שבדיוק באותה שנה חזר קלצקין מרוסיה לוויילנה, והחל להפעיל מחדש את הוצאת הספרים שלו. ²¹ המעורבות של קלצקין בג"ב המהודש נרמזת גם מעצם הפרסום הקבוע של

במטרה להעמיק את ההשכלה בקרב היהודים. ¹¹ בין שאר פעולותיה עזרה החברה לייסד את בית הספר הראשון לבנות בוויילנה בשנת 1912, ואח"כ, ב-1915, יסדה את בית הספר העממי לבנים. ¹² באפריל 1911 נערך כנס של המפ"צ. נציג הסניף מקייב, מ.ב. ראטנר, הציע שהכנס יחליט באופן עקרוני על הצורך בעתון ילדים בידיש. ח.ש. קאנדאן, לימים מראשי מערכת החינוך של ציש"א, קישר הצעה זו לייסודו של ג"ב, בציינו שהמפ"צ אכן סיבסדה לאחר מכן את ה"גריניקע ביימעלעך". ¹³

ב-1913 נערך כנס נוסף של המפ"צ, בפטרסבורג. בכנס זה דנו בספרות ילדים בידיש, וכן ביסוד הוצאה לאור עבור ספרות זו. נראה שלכנס היתה השפעה על פעילות ספרות הילדים באותה תקופה.

מכאן ניתן להסיק שבכנסים אלו הונחו יסודות הן לבית הספר היידי והן להוצאת ספרים עבורו, וזאת גם על ידי החלטות לסבסד גופים פרטיים, ביניהם הוצאת קלצקין.

ג"ב החל לצאת לאור בתקופה בה וילנה היתה תחת שלטון רוסי, חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בכל הגיליונות מצויין שהמו"ל עצמו, קלצקין, הוא עורך-מו"ל ("רעדאקטאר-ארויסגעבער"). אולם מתברר שהעורך הפנימי ("אינווייניגסטער רעדאקטאר") של ג"ב היה פאלק היילפרין, ועובדה זו לא צוינה באף לא אחד מעשרים ושניים הגיליונות. ¹⁴ יש לציין, שאותה תופעה, בה קלצקין מוגדר כ"רעדאקטאר-ארויסגעבער", ולמעשה מישוהו אחר ערך את העתון, חוזרת בהקשר עם הירחון "די אידישע וועלט". ¹⁵ ייתכן שהסיבה לכך קשורה בשלטונות, וקלצקין הוכר על ידם או קיבל מהם אישור לערוך ולהוציא לאור עתונים.

לאחר גיליון יולי 1914 חלה הפסקה בת ארבעה חודשים בהוצאת ג"ב בשל פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בדצמבר 1914 חודשה הופעת העתון ונמשכה עד תחילת קיץ 1915. או פסק העתון להופיע, עקב איסור של השלטונות הצבאיים הרוסיים לפרסם בעברית וביידיש. הצו ניתן על ידי המצביא העליון של צבא רוסיה. ¹⁶ סיבה נוספת, כנראה, להפסקת העתון: באותה תקופה, לפני פלישת הגרמנים, עזבו המו"ל והעורך, קלצקין והיילפרין, את וילנה ועברו לרוסיה. ¹⁷ סביר להניח, שהפסקה היתה פתאומית עקב הנסיבות, ולולא האירועים הפוליטיים, היה העתון ממשיך לצאת. הוכחות לכך: בגיליון האחרון אין כל הודעה על הפסקה, ויותר מזה, בסוף הפרק מן הספר "פון אַמאָליגע צייטען", שנדפס בהמשכים, כתוב "המשך קומט" (המשך יבוא) (ג"ב, 10, יוני 1915, עמ' 314).

בתקופת הכיבוש הגרמני בוויילנה לא הופיע העתון. בסטומסקי, העורך הבא של ג"ב מאז דצמבר 1919, מעיד שהיו אלה שנים של רעב ומצוקה (ג"ב, 200-201, עמ' 291-292). אולם באותה תקופה הונחה תשתית למערכת בתי הספר היידיים, ילדי פליטים הגיעו לוויילנה, ועבורם נוסדו בעיר בתי ילדים. מוסדות אלה הפכו אחר-כך לבתי ספר.

מתברר שיש קשר הדוק בין התפתחות בתי הספר ששפת הוראתם יידיש, לבין התפתחות עתונות הילדים בידיש וכן הוצאה לאור של ספרי קריאה וספרי לימוד בידיש.

גיליון בודד - אפריל 1919

בדצמבר 1918 שלטה בוויילנה ממשלה ליטאית-סובייטית. תחת שלטון זה נעשה ניסיון להוציא מחדש את ג"ב. זה היה באפריל 1919. הגיליון סומן כמספר 1. העורך היה דניאל טשארגני, המו"ל: "הקומיסריון להשכלת העם בליטא וברוסיה הלבנה" ("פאלקס-קאמיסאריאט פאר בילדונג אין ליטע און ווייסרוסלאַנד"). "הקומיסריון להשכלת העם" של הממשלה המהפכנית הזמנית

ליג בעומר
 מ"י מן לעיקרן, מ"י מן הודו, צונגעטן וי ים-טוב קלייער, - נפמט זיך קינדער, מיל און מוגען, געהט און האלד און פרישען, גרינעט טא וויך צייגען-נעץ וויך רינעט קוקען הימלט בלייט אויגען.
 היינט איז איינע סאָג, ליג בעומר - אַילט ווען קינדער, אַ די צייטער, צו די גרויסען, צו די חלומען - מיטען זיך זאָרען, סאָנען, פּרינגען, זיך דאַרף פּרילינגליכער יונגען - טאָר ליג בעומר-ליגע עקסעסען.

ליג בעומר - נופי טבע ואדם של מזרח אירופה בעשור השני של המאה ה-20

הוחלט על כך שהיילפרין יהיה העורך. בגיליונות שבעריכת היילפרין ניתן להבחין בשני שינויים. האחד: שינוי בכתובת בית הדפוס, בו הודפסו הגיליונות, והשני - תוספת כיתוב בפולנית של הכותר, תת הכותר ושם ההוצאה.

העתון ראה אור עד מאי 1922. הסיבה להפסקת ההופעה אינה מצויינת או נרמזת בגיליון האחרון. ייתכן שהיו להפסקה זו סיבות היצוניות ופנימיות, חברתיות וכלכליות. יש לזכור שבאפריל 1922 החליט הסיים (הפרלמנט) הפולני על סיפוח וילנה לפולין, וחבר הלאומים אישר זאת. תחת השלטון הפולני היו לצישא, כמו לבתי ספר של מיעוטים אחרים (וכמו לבתי הספר של "תרבות"), בעיות והגבלות בקבלת זכויות ממשלתיות ותקציבים. חלק מבתי הספר נסגרו, ואחרים סבלו ממחסור כספי.²³ נראה שהמצוקה הכלכלית והגרעון התמידי הם שגרמו לצישא להפסיק את הוצאת ה"גרינינקע" ב-1922.

תקופה שלישית - 1926-1939

בשנת 1926, לאחר הפסקה בת ארבע שנים, החל להופיע ג"ב שוב, הפעם כירחון. הופעתו נמשכה ברציפות עד יוני 1939. 241 גיליונות ראו אור בעריכת שלמה בסטומסקי.

בגיליון הראשון, באוקטובר 1926, פונה המערכת לקוראיה ומבשרת על חידושו של העתון תחת הכותרת "א פריילעכע בשורה פאר די יידישע קינדער" (בשורה משמחת לילדים היהודים). כתוב שם שהיו סיבות חשובות לכך שהעתון הופסק לתקופה מסוימת, אך אין פירוט של הסיבות. בהמשך כתוב, שבשנים האחרונות התחזקו בתי הספר, לא רק בפולין אלא בכל העולם וה"גרינינקע" יהיה מקום מפגש לילדי בתי הספר היידיים מכל העולם.²⁴ העורך אינו מצייין כאן את הנסיבות לחידוש הופעתו של העתון (כפי שעשה ב-1919), וגם כעבור 11 שנה, בסוקרו את תולדות העתון בגיליון ה-200, הוא אינו מזכיר זאת.

נשאלת השאלה, מה הביא לחידוש העתון דווקא ב-1926? כידוע, התרחשה בפולין באותה שנה מהפכת המרשל פילסודסקי. נראה שהמהפכה גרמה ליהודים לקוות שיהיה שינוי ביחס אליהם. עקב חילופי אישים, והשר סויקאווסקי, לדוגמה, צידד בתמיכה תקציבית בצישא. אולם השינוי היה רק למראית עין, ורק בשנתיים הראשונות. בסופו של דבר המוסדות היהודים קיבלו סכומים קטנים וגם זאת לאחר פרוצדורה מסובכת.²⁵

הממשלה הפולנית אמנם לא עזרה הרבה, אולם השלטון המקומי תמך בבתי הספר, במיוחד במקומות בהם היה רוב ליהודים ולסוציאליסטים. בוילנה ניסתה העירייה את כל ההוצאות האדמיניסטרטיביות-כלכליות של בתי הספר. נראה שעם קבלת התקציבים לקיומם השוטף של בתי הספר, התפנה כסף להוצאה מחדש של העתון. אולם ברור שתרומתו האישית של בסטומסקי לעניין זה היא גדולה. עצם היותו מורה ומו"ל, מפעליו הרבים בשטח ההוצאה לאור של ספרי לימוד וקריאה, וכן היותו עורך בשנים קודמות, כל אלה גרמו לו כנראה להירתם למשימה החדשה-ישנה של הוצאת ג"ב. ובמיוחד כאשר היתה לו "עזר כגדו", רעייתו מלכה חיימסון, מורה ומתרגמת, ששיתפה עימו פעולה גם בהוצאת ספרי הלימוד והקריאה. היא תרמה רבות מפרי עטה ומניסיונה כמורה לעתון.

ולבסוף, יש לציין שבאותו חודש בדיוק, באוקטובר 1926, החל לצאת לאור בורשה המוסף לילדים בפולנית, בשם "מאלי פשגלונד", שערך ינוש קורצ'ק ואולי היה כאן רצון מצד צישא למלא את החסר לקהל קוראי היידיש הצעירים.

ספרי ההוצאה שלו, המופיע בגיליונות ג"ב. ארבעים וארבעה גיליונות יצאו לאור ב-1919-1922. באותה תקופה עבר השלטון בוילנה מיד ליד: פולנים, ליטאים ושוב פולנים. מנובמבר 1920 ואילך כתוב על הכריכה, שצישא הוא המו"ל. גם בתקופה זו היה ג"ב דו שבועון. העורך של גיליונות דצמבר 1919 עד יוני 1921 היה שלמה בסטומסקי. לצידו פעלה מערכת בת מספר חברים.²⁶

אינגל ווי אפינגערל

(נאך זשוקאוסקי)

זיך באַדען אין טויען,
און נאָכדעם זיך ממרוען
אין בלעמעלאך ריינע
פון ליליעס שענע.

דערנאָך פלעגט ער שפאנען
א בײַן פלינק און גאָלדיג,
אין ווענעלע זיינעם
פון טום-שאַלאַכען פינעם,
די לייצעס אָנציהען
און פליהען און פליהען...
ס. גולדין.

אַ מאָל איז גשועטן
אַ ינגל אַ שענער,
ווי אַ פינגער אַ קליינער;
סינעוים-א פאָטרעפּל,
ווי פונקטן די אויגלאך,
די הפרלאך אין בויגלאך;

געוואוינט מיטער אויף ביימען
פון גראָזען און קוויימען.

און אויף פלעגט ער ווין שוין
א בלאַטק אויף פרייהמאַרגען,
און פּרעוועלאַך אָן אַרבען

עמוד בעתון - "ילד אצבעוני" - מאת ס. גולדין, בעקבות צ'וקובסקי

אחר כך פסקה עבודת העריכה של בסטומסקי. בגיליון יולי 1921 לא מצויין כל שם של עורך, ומגיליונות אוגוסט 1921 עד פברואר 1922 מצויין שהעורך הוא פאָלק היילפרין. לא נזכרת בעתון כל סיבה לחילופי העורכים (כמו נסיעה לחו"ל וכדומה), כמו כן לא נזכר בביוגרפיה של בסטומסקי שהוא עזב את וילנה באותה תקופה. יחד עם ההפסקה בעריכה יש גם הפסקה בפרסום טקסטים שלו בג"ב מאז שובו של היילפרין לעריכה (הטקסט האחרון של בסטומסקי הוא ביולי 1921). ואולי זהו רמז לסכסוך או אי שביעות רצון של בסטומסקי. ייתכן שהסיבה אחרת: היילפרין תור באותה שנה לוויילנה ואולי הוא פשוט קיבל חזרה את משרתו הקודמת - עריכת ג"ב. אפשר גם שבצישא

לא טרחה להביא את דבריהם.
 ניתן לומר שהמערכת ניסתה להתאים עצמה לדצונותיהם של הקוראים הצעירים, אולם אין הצהרת כוונות, מגמות, או מדיניות שנוקט העתון. קשה לקבוע בוודאות מי היו הקוראים ומה היה קהל היעד שלו. כיוון שלא נדפסו, כאמור, מכתבים של ילדים, ואין לנו עדויות על גילאי הקוראים. ניתן רק להסיק מן הטקסטים המודפסים, שהם מתאימים ברובם לגילאי 9 - 12 (רק לגבי שלושה טקסטים מצויין בעתון בפירוט שהם מיועדים לילדים טכנים).

כשליש מן הטקסטים הוא עיבוד ו/או תרגום משפות אחרות. מקור היצירות בשפות שונות: גרמנית, פולנית, צרפתית, יפנית, אך הרוב תורגם מרוסית, דבר המוסבר מהשפעת רוסיה כמרכז תרבותי על וילנה באותה תקופה.

העתון כולל ברובו (מעל 80 אחוזים) דברי ספרות ומיעוטו טקסטים אחרים (מאמרים והנחיות לעבודות יד ולמשחקי חברה). אקטואליה אין כלל בגיליונות אלה, מלחמת העולם הראשונה, שפרצה באותה תקופה, אינה נזכרת, וכן לא נזכרים האירועים הקשורים אליה אפילו מעולמם הקרוב של הילדים, כגון: הגעת ילדי הפליטים לוויילנה וארגון בתי ילדים בשבילים. מתקבל הרושם שמבחר הטקסטים בעתון נועד להרחיק את הקוראים הצעירים מן האירועים הלא נעימים שמתרחשים סביבם. ההרחקה היא באי איזורים, כאמור, וגם באמצעות תכני הטקסטים. יש יצירות בעלות אלמנטים דמיוניים, על טבעיים, עם סיום טוב. וכן יצירות ריאליסטיות, שמספרות על חיי יום יום באווירה ובנוף שלווים.

מן הספרות הכללית תורגמו ו/או עובדו לידיש מעשיות קלסיות של האחים גרים, סיפורי אנדרסן ואוסקר ויילד. ביצירות היהודיות יש מוטיבים אגדתיים כגון מלאכים או אליהו הנביא, שחורר בספורים רבים. בטקסטים על רקע המציאות הריאליסטית בולט נושא מזג האוויר האירופי. בעיקר נושא החורף וכל הקשור בו (רוחות, עננים, גשמים, שלג והחלקה על השלג), ומיעוטם על האביב.

הנוף המשתקף מן היצירות גם הוא אירופי. בולט נושא היער, שנוכר ביצירות; אם כמקום פעולתם של בעלי חיים טורפים (אריה, זאב) ואם כמקום מפחיד ומאיים, בו חיים אנשים תמהוניים, או מקום בו ילדים הולכים לאיבוד ותמיד מוצאים דרכם החוצה באמצעות דמות פלאית.

גם הנהר נזכר ביצירות שונות. הנהר כגבול בין היישוב לבין היער האפל, או גדת הנהר כמקום מפגש ושעשועים, כמו שיט על שברי קרח. הסיפורים הריאליסטיים מעלים תמונה מפורטת של הווי החיים של המשפחה היהודית ושל הילד היהודי שלומד ב"חדר". בסיפורים על ילדי ה"חדר" מופיע הרב שמעיר ילד חולמני מחלומו, מוזכרים סיפורי החומש שנלמדים, מסופר על חופשות ויציאה לבילוי בחיק הטבע בל"ג בעומר ובט"ו באב, על מריבות בין ילדי שני "חדרים" סמוכים, על משחקים ומנהגים של הילדים כמו התחפשות בפורים ומשחק באגוזים בפסח.

הרב והרבנית הם דמויות חיוביות ההוזרות בסיפורים, בעיקר בהקשר לדור ההמשך: רב ורבנית ערירים המשתוקקים לילד, או רב ורבנית שהם הורים לילד יחיד ויקר להם, ומשהו קורה לו.

יש גם תיאור מערכת יחסים בין מבוגרים לילדים. יש סיפורים על הורים, על דוד שנוא ורודה אהובה, על בן דוד מעצבן ומבייש בחברה ועוד. ההווי המשפחתי מתואר בימי תג ובימי חול. דוגמאות: תיאור מפורט של ערב החג וליל הסדר בביתו של "וועלוועלה מויק", כשלתע, באמצע ליל הסדר, ממליטה העו גדי במטבח. או הילד בעל השיער העבות, מקור גאותו, שאינו

צחי-הרעכטלעכער אילוסטרירטער
קינדער-זשורנאל
 אינהאלט:
 טעטע (ליד) - פאליקס פאליקס
 דעם באריקע וויסקעל - פאליקס פאליקס
 עוויגיים פון היינט - פאליקס פאליקס
 די נעמיה נאך דעם פאליקס - פאליקס פאליקס
 פילע טעלעס יודיים - פאליקס פאליקס
 קעני נעמיי ריי נעמיי - פאליקס פאליקס
 לויטן אין טיילע - פאליקס פאליקס
 אונטערטעלע (שעה 14 טע) - פאליקס פאליקס

שער מהתקופה השנייה. גיליון מ-1922

הסיבה להפסקת העתון ביוני 1939 ברורה, כמו בעתונים של "תרבות", גם בג"ב. המערכת התכוונה להמשיך את ההוצאה לאור לאחר חופשת הקיץ, בספטמבר 1939. בגיליון האחרון, מספר 241, היא איחלה לקוראים:

"פריילעכע פעריען!"
 דער איצטיקער נומער 'גרינינקע ביימעלעך' איז דער לעצטער פאר די זומער פעריען. דער ווייטערדיקער נומער קומט אין ספטעמבער. אלע אונזערע לייצער ווינטשן מיר פריילעכע פעריען!"
 ובתרגום לעברית:
"חופשה עליזה!"

גיליון זה של 'גרינינקע ביימעלעך' הוא האחרון לפני חופשת הקיץ. הגיליון הבא יופיע בספטמבר. אנו מאחלים לכל קוראינו חופשה עליזה." והכל יודעים מה קרה בספטמבר 1939.

תכנים ומגמות בעתון, 1914-1915
 המערכת פונה בגיליון הראשון אל הקוראים ומציינת באופן כללי את כוונתה, שהעתון יביא לקוראים הנאה ותועלת. לשם כך מתבקשים הקוראים לכתוב למערכת ולציין מה מוצא חן בעיניהם בעתון ומה לא. מתוך דבר המערכת בגיליון השישי מתברר שהילדים אכן נענו, ופירוט מה מצא חן בעיניהם ומה היו רוצים לקרוא בעתון. אולם לא ניתן לדעת מה ביקשו הילדים, כיוון שהמערכת

אונטער די גרינגע
 ביימלעך
 שפילן זיך משהלעך,
 שלמהלעך.
 און מיר זאל זיין יידישע
 קינדערלעך,
 פאר אייערע פארע
 אייגעלעך!
 ח. נ. ביאליק.

2-דעכנסטלעכער
 אילוסטרירטער
קינדער-זשורנאל
 רעדאקטירט פון ש. באסטאמסקי

אינהאלט:

קינדער אין טרילינג — (ליד) —
 25 יאר גרינגע ביימלעך — ש. באסטאמסקי.
 א ברייטלעך צו די קינדער פון די גר. ביימלעך —
 ג. י. ביאלאסטאמסקי.
 נים א יונגעלע פרויס אין טעלד (ליד)
 נים בעטווינג, נים בעמלינג (ליד מיט נאטן) —
 טעקסט-ג. גר. באסטאמסקי, מוזיק-ה. רייסער-באנר.
 פון די ביימלעך איז שוין בעווארן א האלד — ד. טשאריני.
 די טאמע (ליד) — ז. היינצער.
 די טאמע — ה. לשיק.
 די טאמע — ש. טיימאן.
 זיין גענדלעך (ליד מיט נאטן) —
 טעקסט-ש. האטערמאן, מוזיק י. סטאליצקי.
 פ.ט.איר (ליד)
 זכות טאמע (ליד) — משה בארערוואן.
 אלע הילן עפן — י. א. רגוש.
 א בויך אין שטאם (ליד) — אברהם רייזען.
 אין א טרילינגטאג א קולטן (ליד) —
 זינגט דער טארטאק (ליד) — גרוך אליצקי.
 זן א זייט — העקטער מאלץ.
 הייט-העלענע באצעלע.
 פאר וואס די קינדער שטייט דעם וואס אין פנים אריין —
 אליעזר שטיינבערג, אינז. פ. דאמיאניוויטש.

הען איך וועל זיין גרויס (ליד) — גאומ טיימאן.
 מיט א נאזל —
 א רייזע צו די נייאפאר-העטערמאן — א. לטב.
 טרילינג (ליד) — שימשון קאמאן.
 מייסעלעך העגן יאסעלע קינדעס,
 געזאמלט פון ש. באסטאמסקי
 א ברייט צו טאם מוויגן —
 באגריימונגען. אנדערע קלוג. פריילעכער הינקל —

מז 1939

Nr. 9-10 (239-240)

נתן בירנבוים. היחיד מבין האישים, שהוקדש לו מקום רחב בג"ב הוא הסופר י.ל. פרץ, שנפטר באותה תקופה.²⁷

מאמרים ספורים בלבד הם אודות ארצות שונות ועל חי וצומת, וכן נזכרים מספר נושאי השכלה כללית ללא מכנה משותף ביניהם. אין בג"ב של אותה תקופה מידע על הישגי האדם, התפתחות הטכנולוגיה, תגליות ותופעות טבע.

עתונים בעקבות בתי ספר

בראשיתו היה ג"ב עתון ספרותי בעיקרו, שהציג בפני קוראיו מגוון יצירות ספרותיות מז'אנרים שונים ומתקופות שונות. אין כלל אזכור של נושאים אקטואליים, אפילו נושא כמו המלחמה שפרצה בדיוק באותו זמן ופלישת הגרמנים לא הוזכרו. הרקע המשתקף ברוב היצירות אינו העיירה (השטעטל) היהודית ולא העיר המתועשת אלא יישוב כפרי, בו דרות המשפחות בבתיים עם חצרות, ובהן עופות ובעלי חיים. בדרך כלל יש באזור גם יער עבות ונהר, הקופא בחורף ומפשייר באביב. נושא מזג האוויר (בעיקר החורף והשלג) והטבע (בעיקר ציפורים), נפוץ.

המערכת לא הצהירה בפני הקוראים על מגמותיה, וגם לא פרסמה את בקשותיהם. אולם ניכר שהמגמה היתה לשקף חיים רגילים, שלווים, אידיליים, מאירים פינות בחיי הילדים ובני משפחותיהם. ייתכן שהכוונה היתה דווקא להרגיע את הילדים, לתת להם מפלט מן האיום שנוצר עם תחילת מלחמת העולם הראשונה. אם נזכרים סכנות ומתחים, הרי הם בדרך כלל בספרות העממית, במעשיות שהסוף בהן הוא טוב. בזאת, וגם בשימוש באמצעים סגנוניים מתאימים לילדים (האנשות, חריוות, חורות דו שיח ומקצב, שיש בשירים ובסיפורים) ניכרת מודעות לצרכים הריגושיים והפסיכולוגיים של הילדים.

הווי החיים המשתקף ביצירות מתאים לנעשה בתחום החינוך באותה תקופה. היו אז בתי ספר יידיים ספורים.²⁸ רוב הילדים היהודים למדו ב"חדרי" או בבית ספר ממשלתי. עדיין אין רואים כאן את מגמת העמלנות, שתתחוק לאחר הקמת ציש"א ב-1921. אין סיפורים על עובדים בבתי חרושת ובסדנאות, אין הנחיות למלאכת יד ואין המלצות לעסוק בספורט.

בגיליונות של השנים הבאות ניכרת מגמה של התקשרות עם הקוראים ומתן במה להתבטאותם. בעתונים של 1914-1915 אפילו שמות פותרי החידות לא נזכרו, כאמור לעיל. ואילו בשנים מאוחרות יותר הובאו שמות הפותרים והופיעו מכתבים וחיבורים של קוראים מכל קצווי תבל. ולעניין זה - גם הקשר עם הקהילות היהודיות יתהדק. במשך השנים ירכוש ג"ב קוראים מבתי הספר בידיש בכל העולם: אירופה, ארצות הברית, קנדה, ארצות מרכז ודרום אמריקה וכן דרום אפריקה. ברור שבתחילתו של ג"ב לא היתה אפשרות לקשר זה הן בגלל הנסיבות (מלחמת העולם), הן בגלל היותן של הקהילות היהודיות בארצות הנ"ל קטנות יחסית לעומת אלו של שנות ה-20 וה-30. קשר זה התהדק בשנים מאוחרות יותר, בעיקר בין רשתות בתי הספר היהודיים הסוציאליסטיים, כגון "ארבעטער רינג שולן" באמריקה.

גם מדורי החידות, השעשועים ושאר תעסוקות לשעות הפנאי עשירים בהרבה בתקופה המאוחרת יותר. וכן התרבו מאוד השירים שנדפסו בצירוף תווים. ייתכן שזה בהשפעת מגמת העמלנות של בתי הספר של ציש"א, שעודדו יצירתיות והפעלה חווייתית של הילדים. העורך הבא של ג"ב, שלמה בטוטמסקי, הגדיר את העתון כביטאון של בתי הספר של ציש"א. מגמה זו של ג"ב, וכן עצם היות העורך מורה בעצמו, השפיעו, כנראה, על ריבוי הטקסטים של השכלה כללית ומדע פופולרי, שידפסו בתקופות הבאות

רוצה להסתפר, ואימו "לוכדת" אותו בל"ג בעומר ומספרת אותו כך, עד שהוא מתבייש להראות בפני חבריו. סיפור אחר מתאר את התסכול של הילד, שמקבל רק בגדים משומשים של אחיו, ואת השמחה במעיל חדש, שנתפר במיוחד עבורו. בכמה מן הסיפורים ניכר שהם סיפורי זכרונות אישיים של המחברים, המספרים על ילדותם. ביניהם סיפור על ילד שהתיידד עם אסיר בורח ביער, וסיפור על המשוגע המקומי, שהציל את הילד משריפה. סיפורים רבים הם על בעלי חיים, הן בעלי חיים של היער והן בעלי חיים ועופות של הצר הבית. שירים וסיפורים רבים הם על ציפורים הבונות להן קן בקירבת הבית והילד עוקב אחר אורח חייהן, ואחרות נודדות לארצות רחוקות והזרות לאחר ימות הקור.

אמצעי אמנותי נפוץ ביותר, הן בנושא החורף והן בנושא בעלי החיים, הוא ההאנשה. השלג הוא דוד, האביב הוא אורח מביא מתנות, טיפת מים משתקקת לרדת שלא בזמנה ולומדת לקח, העצים מתפללים ועוד. מקצת הסיפורים עצובים ביותר. כמו ילד בשם נחומ'ל שהוא רגיש ביותר, ובסופו של דבר מת מצער בגלל מות ציפור. או אם שנאבקת במלאך המוות על חיי בנה.

ההומור כמעט שאינו קיים. אין הומור בצורת לקט בדיחות (כפי שיופיע בגיליונות של שנים מאוחרות יותר), אולם הוא משובץ במספר סיפורים, וגם כאן, האפקט ההומוריסטי מתקבל בעיקר בזכות אלמנט ההאנשה. כך למשל, ריב בין זוג ציפורים, כאשר הנקבה מוכיחה את בן זוגה בדיוק במילים של אשה לבעלה. או שועל בטלן שיושב כל היום ליד החלון ושותה יין, כי הוא תמיד חש יובש בגרונו.

כשליש מן היצירות קשורות לעולם היהודי. כלומר: או שהנושא כולו יהודי (הגים, מסורת, תנ"ך), או שהנושא כללי, אולם ברקע משתקפת החברה היהודית. החגים הנזכרים בטקסטים הם ט"ו בשבט, פורים, פסח, ל"ג בעומר ושבועות. מעניין שמועדי תשרי - ראש השנה, יום הכיפורים וסוכות, לא מתוארים בטקסטים בעתון. ייתכן שיש כאן כבר סימן לחילוניות שתתבטא הן בבתי הספר היידיים והן בעתונים לילדים שראו אור לאחר ייסוד ציש"א. יש גם טקסטים שמקורם הוא זר, אך הם עוברים "ייהוד". דוגמה: המעשיה המוכרת על בעל ואשה שקיבלו הזמנות לבקש שלוש משאלות והם רבים ו"מכובים" אותן. בנוסח שהובא בג"ב בעיבודו של ס. גולדין, לא גמד ולא פיה מעניקים את הזכות למשאלות, אלא אליהו הנביא. ארץ ישראל נזכרת מפורשות רק בטקסט אחד, ובשני היא נרמזת, בלי להזכירה מפורשות. בשניהם היא מופיעה בחלומו של ילד. כלומר: ארץ ישראל אינה ריאליסטית בטקסטים שבעתון, אינה חלק מהמציאות או מתמונת עתיד כלשהי.

אליהו הנביא, הנזכר לעיל, מופיע בסיפורים שונים. הן כאיש פלאי העוזר לנזקקים צדיקים, והן כמדריך ומשיב אדם לדרך הישר. הוא עוזר גם לילדים.

בגיליונות אלו משובצות פעילויות שונות לשעות הפנאי, ללא שם של מדור, על פי רוב בסוף הגיליון.²⁹ סוגי הפעילויות: חידות ציורים, חידות מספרים, חידות מילוליות (לעיתים מחורזות), והנחיות למשחקי חברה. הפתרונות ניתנים בגיליון הבא. אין ציון שמות הפותרים ואין פרסים. לעיתים חותמים כותבי החידות והשעשועים בשמותיהם.

נושא מלאכת היד אינו מפותח כלל בתקופה זו של ג"ב. מתוך כל הגיליונות ניתן למצוא רק שתי הצעות למלאכת יד. שלושה שירים בלבד מופיעים בצירוף תווים.

בצד יצירות הספרות יש, כאמור, טקסטים אינפורמטיביים. חלקם על אישים בני הזמן. ביניהם הילד הכנר הכשרוני ישה חפץ וכן הסופר והעסקן

בעתון.

אין ספק, שעצם הופעת העתון בשעה של שינויי שלטון בוויילנה ובתקופת מלחמה עולמית, היה הישג גדול ביותר לקהילה היהודית בעיר זו. הופעה קצרת מועד זו היתה אכן יסוד להמשך התפתחות עתוני הילדים בידיש, שהיו בשנים שלאחר מכן עשירים ביצירות ספרות, מגוונים בואגרים ומתאימים לטווח גילים רחב.

מאמר זה הוא חלק מעבודת דוקטורט, הנכתבת באוניברסיטה העברית בירושלים.

1. ש. ניגער, "וועגן אידישער קינדער-ליטעראטור", אין שול אלמאנאך, פילדלפיה 1935, עמ' 192; ובעקבותיו: ח. שמערוק, "שלום עליכם און די אנהייבן פון דער יידישער ליטעראטור פאר קינדער", די גאלדענע קייט, 112 (1984), עמ' 53 הערה 38.
2. בתקופה זו היה הכותר "גרינינקע בוימעלאך" וכך גם בשנים 1920 - 1921. משנת 1926 היה הכתיב שונה: "גרינינקע ביימעלעך". במאמר זה גשמש בכתיב "ביימעלעך".
3. בוריס קלצקין, פעיל ב"בונד", יסד ב-1908 הוצאה לאור בוויילנה לצורך פרסום והדפסה של ספרים ועיתונים בידיש. בשנת 1925 העביר את הוצאתו לוורשה (ני קלויזנר, וילנה ירושלים דליטא: דורות אחרונים 1881 - 1939, בית לוחמי הגטאות תשמ"ג, עמ' 461-462 להלן קלויזנר; לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, ניו יורק 1981, כרך 8, עמ' 226-225). קלצקין נפטר ב-1937. בגיליון אוקטובר של ג"ב בשנה זו (מספר 203) מתפרסמת מודעת אבל על מותו.
4. לחן ראשון חובר ע"י ג. ברונוף והתפרסם בניו יורק ב-1905. לחן שני חובר ע"י לאו קופ והתפרסם שם ב-1914. (ח. י. מלוטק, פערל פון יידישן ליד, ניו יורק 1989, עמ' 6). במחלקה למוסיקה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים מצוי לפחות עוד לחן אחד.
5. "דער יוד" היה שבועון, שראה אור בקרקוב בשנים 1899-1902 (תרנ"ט - תרס"ג).
6. אולם תרגום זה אינו מדויק, באשר צורת ההקטנה בידיש למילים "עצים" ו"ירוקים" אינה ניתנת לתרגום בעברית, ועוד על התרגום - בהמשך.
7. ד. סדן, סוגיית יידיש במסכת ביאליק, (ערך לפי הרצאות ד. משיבין), ירושלים [תש"ל?], עמ' 24.
8. א. צייטלין, חג. ביאליק: שיריו האידיים, תל אביב, תש"ד.
9. לאחר מותו של ביאליק הובאו בג"ב תולדות חיו, ובעניין יצירתו סופר שהוא כתב את רוב יצירתו בעברית ומיעוטה בידיש, ועבור המוני היהודים שירתו אינה נגישה בשל השפה העברית הבלתי מובנת ולהם). "דער חבר", 7 (47), ספטמבר 1934, עמ' 161-162). רק אחרי מותו של ביאליק פורסמו שני שירים שלו בעתון זה. בגיליון הנ"ל הודפס השיר "דאָס לעצטע וואָרט" (דבר אחרון) ובגיליון 8 (48) שירו "אין שחיטה-שטאָט" (על השחיטה). יש לציין שדבר מותו של ביאליק לא הוזכר בג"ב, העתון הצעירים (למרות שמדובר באותו עורך, כאמור). וזה, כנראה, בהתאם למגמה של העתון שלא להזכיר סופרים עבריים.
10. צייטלין תרגם את "נעכטיקע טעג" כ"תמולים" אולם טוען שתרגומו אינו מדויק

- וכי בידיש יש בניב זה אירוניה (צייטלין, עמ' 10). לי נראה שאין פה אירוניה אלא רמז לברחה לעולם הדמיון, לעולם לא ממשי, המאפיין ילדים. הביטוי "א נעכטיקע טעג" מתפרש בעברית כ"לא היו דברים מעולם" (א. הארקאוו, יידיש-ענגליש-העבראישער ווערטערבוך, New-York 1928).
11. ח.ש. קאדאן, פון חדר און "שקאַלעס" ביו צישאָ, מוקסיקו 1956, עמ' 367-408; להלן: פון חדר; קלויזנר, עמ' 527-531.
12. ג. פלודרמכר, "דער מאָדערנער אידישער שול-וועזן אין ווילנע", אין: שול אלמאנאך, פילדלפיה 1935, עמ' 235-236.
13. פון חדר, עמ' 385-386. ג"ב קיבל ב-1915 סובסידיה בסך 400 רובל מתמפ"צ (עמ' 386, הערה).
14. עדות לכך יש בגיליון היובל, במלאת 25 שנה לג"ב (ג"ב 239-240, מאי 1939, עמ' 260) וכן במקורות אחרים א.י. גולדשמידט, "די יידישע פרעסע אין ווילנע אין די יאָרן 1914-1922, אין: י. ישרין (רעד.) ניו יורק 1935, עמ' 341 להלן גולדשמידט; וראה גם קלויזנר, עמ' 462.
15. "די אידישע וועלט" יצא לאור בוויילנה בינואר 1913. למעשה היה דוד ברגלסון העורך הראשון של עתון זה, ואחריו ש. ניגר (גולדשמידט עמ' 341, ובאותו ספר, ווילנע (ללא שם כותב), עמ' 742).
16. גולדשמידט, עמ' 341, קלויזנר, עמ' 460-461.
17. קלויזנר, עמ' 460, 462.
18. שם, עמ' 134-138.
19. ג"ב, 1, (דצמבר 1919), שער פנימי; ג"ב, עמ' 200 - 201, (מאי 1939), עמ' 291-292.
20. צישאָ - ראשי תיבות של "צענטראַלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע אין פּוילן". רשת מוסדות חינוך חילוניים, ששפת ההוראה בהם היא יידיש. רוב פעיליה היו מן ה"בונד", אך היו בה גם מן השמאל הציוני.
21. קלויזנר, עמ' 493.
22. במערכת היו: שואל יידיאווטיש, מלכה חיימסון (רעייתו של בסטמוסקי), יעקב פאָט, נובוגרדסקי, דוד איינהורן, דוד ברוזובסקי (דודיל) ומ. בירנבוים. (גולדשמידט, עמ' 354-355).
23. קלויזנר, עמ' 472.
24. המדינות הנזכרות הן: ברית המועצות, לטווייה, ליטא, ארצות הברית, קנדה וארגנטינה ג"ב, 1 [1.10.26], עמ' 3-4.
25. הכספים לא גיתנו ישירות לצי"ש אָ, אלא כל בית ספר היה צריך לפנות למפקח ולבקש סובסידיה.
26. בשנים הבאות יהיה שם מדור הפנאי בג"ב "פריילעכער ווינקל" (פינה עליזה).
27. גיליון מספר 6 (מרס 1915) הוקדש לזכרו. פורסמו בו דברי הספר, ביוגרפיה שלו, מזכרונותיו, וכן הודפסו שניים משיריו האחרונים. בדברי ההספר עליו הוא מתואר, בין השאר, ככפנינה יפה שלפתע אבדה, וכשמש זוהרת שכבתה.
28. בתי הספר הראשונים, ששפת הוראתם יידיש נוסדו לפני המלחמה ב-1911 בקייב וב-1912 - בוורשה. בתי הספר הראשונים בוויילנה היו: ב-1912 בית הספר של דבורה גורביץ לבנות, וב-1915 בית ספר יטודי של "מפיצי השכלה" לבנים.